יובל נבו

אחד על אחד

מורה ותלמיד, מדריך וחניך, מפקד וחייל

ספריה
גורדון, המכללה האקדמית לחינוך (ע"ר)
רח' טשרניחובסקי 73 חיפה
מס' מערכת: 10500907
מס' מיון: LB1025.3
.N48
2017

כנרת, זמורה־ביתן – מוציאים לאור

סיכום ביניים – אז מה למדתי?

לאורך הספר מניתי לקחים שונים שלמדתי מתוך חיבור בין התנסויות עם תלמידים וחניכים ובין טקסטים, ספרים ומאמרים, שנחשפתי אליהם. כל אחת מן התובנות הללו עומדת בפני עצמה ומשפיעה על אופני הפעולה שלי כמחנך. קצתן עלולות להישמע כמעט קלישאות, אבל עבורי הן בהחלט לא כאלה. לראיה, נדרשו לי זמן רב וטעויות רבות כדי להבין אותן.

ראשית, אל תזיקו

הביטוי "ראשית, אל תזיקו", Primum non nocere, מופיע לרוב בהקשרים רפואיים כאזהרה לרופאים מפני גרימת נזק מתוך כוונות טובות. הציווי הזה רלוונטי מאוד גם לכל מי שעוסק בחינוך, ואני משנן אותו לעצמי לא מעט. לפני שאנחנו מנסים להביא תועלת, חשוב שנזכור את פוטנציאל הנזק הרב שאנו יכולים לגרום כמחנכים.

בפרקים הקודמים סקרתי דרכים שונות, שבהן הזקתי או כמעט הזקתי לתלמידים. הזכרתי את הכוח הגלוי והסמוי המופעל על תלמידים; את הציפיות העשויות להסיט תלמידים ממטרותיהם האותנטיות ולגרום להם נזק; את האופן שבו אני עלול להביא, בעצם מעשה ההוראה, ללמידה שאינה לשמה.

אנחנו עלולים להזיק לתלמידים בפגיעה מילולית ישירה, בהשפלה או במילים בוטות. אנחנו עלולים להזיק באופן שבו אנחנו מלמדים, החל בסכנה שנטעה את התלמידים וכלה בסכנה שנהפוך נושאים יפהפיים ומרתקים למשעממים ובלתי רלוונטיים. אנחנו עלולים להזיק גם בדברים שמהם אנחנו מתעלמים: התעלמות מצורכי התלמיד; הותרת התלמיד לבדו כשהוא מבקש קשר, ואנחנו לא נותנים לו מענה; התעלמות מהתנהגויות לא ראויות של תלמידים ושל אנשי סגל; התעלמות מקשיים של התלמיד שהופכים בסופו של דבר לבעיות קשות. אנחנו עלולים לפגוע בתלמיד בעצם האופן שבו אנחנו חושבים עליו: כשאיננו מעריכים תלמיד, גם אם איננו אומרים לו דבר, לרוב הוא חש בכך.

אנחנו עלולים להזיק לתלמיד גם מתוך כוונות טובות, אכפתיות ורצון לעזור. אנחנו עלולים לנסות לכפות עליו תהליך חינוכי דווקא בזמן שנחוץ שנניח לו לנפשו. אנחנו עלולים להתלהב מדי ולרצות לעזור לתלמיד הרבה יותר מכפי שהתלמיד רוצה שיעזרו לו. אנחנו עלולים להפוך לדמויות דומיננטיות, שחוסמות את צמיחת התלמיד במקום לקדם אותה. אנחנו עלולים ליצור קשר לא בריא עם התלמיד, כזה שבסופו של דבר יתנפץ ויגרום נזק. אנחנו עלולים לכפות על התלמיד התנהגות או פתרון שפשוט לא מתאימים לו.

בכל תהליך חינוכי חשוב שנשאל את עצמנו אם וכיצד נפגע החניך עקב התהליך. גם אם השאלה הזאת אינה נעימה ועשויה להכעיס אותנו ("מה זאת אומרת, איך התלמיד נפגע? אנחנו כאן בשבילו!"), חשוב להעלות אותה שוב ושוב ולענות עליה במלוא הכנות. חשוב שנשאל את עצמנו במי פגענו ולמי הזקנו. איני חושב שניתן להימנע לחלוטין מגרימת נזק – בעשייה חינוכית ובהשפעה על הזולת טמונה האפשרות לכישלון. עלינו להמשיך ולחנך, אבל להיזהר. עשייה חינוכית דומה במידה רבה לנשיקה בין קיפודים: היא מחייבת זהירות.

אנחנו לא מבינים את התלמיד

הנחת היסוד שלנו כמחנכים צריכה להיות שאנחנו טועים בפרשנות שלנו ביחס לתלמיד. ראשית, התלמידים שלנו מסוגלים להרבה יותר מכפי שנדמה לנו, ואנחנו מעריכים אותם הערכת חסר. אנחנו שופטים אותם בעיקר לפי יכולותיהם הנוכחיות, ולא לאור הפוטנציאל האמיתי שלהם. כלל זה תקף גם אם אנחנו מודעים אליו: גם כשאנחנו מביאים בחשבון את ההטיה הזאת ומנסים לתקן את ההערכה שלנו בהתאם, פעמים רבות אנחנו עדיין לוקים בהערכת חסר.

שנית, תמיד צריך לצאת מנקודת הנחה שאיננו יודעים מה מטריד כרגע את התלמיד. ייתכן שהתלמיד מתמודד עם משבר בין ההורים, עם אהבה נכזבת, עם יציאה מהארון, עם דיכאון, ואנחנו פשוט לא מודעים לכך.

שלישית, איננו יודעים איך התלמיד מפרש את המסרים שלנו: גם אם העברנו לו מסר ברור וחד־משמעי, והתלמיד אמר לנו במפורש שהבין אותו, ייתכן בהחלט שפירש את דברינו בצורה שונה לחלוטין מהכוונה המקורית שלנו. יכול להיות שהוא מחזיק בהנחות סמויות כאלה ואחרות שאיננו מכירים, ושמביאות אותו לראות דברים בצורה שונה מאיתנו.

אנחנו רואים רק את קצה הקרחון בעולמו של התלמיד. חשוב לזכור זאת ולפעול מתוך הנחה שקיים עולם שלם שאנחנו פשוט לא מכירים. הפערים בין הגרסאות שלי לגרסאות החניכים והתלמידים שהצגתי לאורך הספר מעידים עד כמה מורכב האופן שבו התלמיד זוכר ומפנים את המסרים שלנו, ועד כמה שונה עשויה להיות הפרשנות שלו לסיטואציה לעומת זו שלנו.

חשוב להיות מודעים לתלמיד, לעצמנו ולְמה שקורה בינינו

חשוב מאוד לנסות להבין טוב יותר מה קורה לתלמיד. כפי ששף טוב טועם שוב ושוב את תבשיליו תוך כדי בישול, אנחנו צריכים לנסות ולהקשיב שוב ושוב לתלמיד, לשאול אותו במפורש מה הבין, מה הוא חושב וחווה, מה עובר בראשו. לנסות להבין מה הוא באמת רוצה, מעבר לסוגיות המיידיות שהוא מעלה. לאפשר לו, בסבלנות ובהתמדה, לשתף אותנו בעולמו, בצרותיו, בכאבים שלו.

חשוב שנהיה מודעים לא רק לתלמיד אלא גם לעצמנו. עלינו לזהות כיצד התלמיד גורם לנו להרגיש, באיזה אופן הוא מפעיל אותנו, ומה הוא מעורר בנו. האם מתעוררת בי תוקפנות כלפיו? כעס? האם הוא מעביר אלי את האחריות לתהליך החינוכי? האם הוא מעורר בי רחמים? שנאה כלפיו? ואולי אני נחפז מדי להציל אותו?

הרגשות הללו אינם מקריים. הם נובעים מהדינמיקה בין מורה לתלמיד. הבנת הסיבה להיווצרות הדינמיקה הזאת עשויה להיות מפתח לעבודה יעילה עם התלמיד. כמחנכים, אנחנו יכולים להיגרר לתוך הדינמיקה הזאת ולהיות שבויים בתוכה, או להתעלות מעליה, לחרוג ממנה ולהראות לתלמיד שאפשר להתנהל גם אחרת. אנחנו יכולים ללמוד רבות על התלמיד: הרגשות שהוא מעורר בנו מתעוררים, מן הסתם, גם בקרב אחרים שנמצאים במגע איתו. אנחנו יכולים לעזור לו להשתחרר מדינמיקות בעייתיות וליצור מערכות יחסים אחרות.

אחד מהכלים המשמעותיים בעבודה עם תלמיד הוא הקשר איתו. עד כמה הוא סומך עלינו, כיצד הוא מתייחס אלינו, באיזו מידה הוא תלוי בנו. חשוב לנהל את הקשר הזה ולהיות מודעים אליו. אחריותנו היא לוודא שאנחנו מתקרבים לתלמיד ויוצרים איתו קשר עמוק, נטול תלות וציפיות הדדיות לא בריאות. קשר חיובי ומפרה, ולא מגביל ומדכא. קשר שמתחזק ומתעצם, אבל בצורה נכונה.

לשים את האגו בצד

כמעט כל הטעויות שלי נבעו, בסופו של דבר, מעניינים של אגו. האגו מניע את הרצון להיות משמעותי עבור התלמיד, להשפיע עליו, להיות מי שייחקק בזיכרונו. הרצון הזה עשוי לגרום למורה להתערב ולפעול למען התלמיד במקום לתת לו מרחב, לנסות לכפות עליו תהליך חינוכי שלא מתאים לו, להיות נוכח מדי. הוא עלול להשכיח שאלה בסיסית וחשובה: האם צריך אותי בכלל? האם עדיף להניח לתלמיד להסתדר בלעדי? האם עדיף לא לחנך אותו?

האגו מסתיר את התלמיד עצמו. אני מדבר עם עצמי במקום להקשיב לו, שולף עצות במקום להיות איתו, במקום להיות שם בשבילו. אני מתאהב ברעיונות שלי במקום לראות מה הוא צריך. אני הופך את המטרות שלי למטרות שלו ודוחף אותו לעברן בכל הכוח, וזאת במקום לראות שצרכיו שונים, וכי נוצר מצב אבסורדי שבו אני, ולא התלמיד, הוא שרודף אחר מטרה.

האגו הוא שורש הציפיות והאכזבות. התלמיד הופך לשלוחה שלי, הצלחתו היא הצלחתי וכישלונו הוא כישלוני. התלמיד מרגיש את זה, לא רוצה לאכזב אותי, וכך נוצר עליו לחץ לא בריא. הוא פועל למען מטרות שאינן באמת שלו. אם התלמיד הוא שלוחה שלי, הוא לא יכול לפעול כדי להגשים את רצונותיו האותנטיים. במילים אחרות, אני כופה את עצמי עליו.

בגלל האגו אני נהנה מכך שתלמידים מתלהבים ממני ומרוכזים ברעיונות שלי במקום בחומר הלימוד. בגללו אני עומד מול הכיתה ומדבר במקום לתת לתלמידים לקרוא בעצמם, לעבוד יחד ולהבין את החומר.

בגלל האגו אני נעלב, נפגע, מרגיש מותקף. אני מתגונן מפני התלמיד וכועס עליו במקום לעבוד איתו. האגו הופך אותי לקורבן של הדינמיקה בינינו ומפריע לי להיות זה שמנהל אותה.

האגו גורם לי להשתמש במושגים בעייתיים, כמו "לחנך", "ללמד"

ו"להעביר חומר": אני הרי לא מחנך – התלמיד הוא שעובר תהליך חינוכי. אני הרי לא מלמד – התלמיד הוא שלומד. אני גם לא מעביר חומר, אלא מדבר לעצמי בכיתה באוזני תלמידים שאולי, רק אולי, מקשיבים. התלמיד הוא שעומד במרכז התהליך החינוכי, הוא זה שמתפתח, מתקדם, משתנה. המוקד אינו מה שאני אומר, אלא מה שהתלמיד שומע. פעמים רבות הכוונות שלי אינן רלוונטיות – מה שרלוונטי הוא הפרשנות של התלמיד. אם דיברתי והתלמיד לא הקשיב, החומר לא עבר ולא היה שום תהליך. ביזבזתי את זמני ואת זמנו.

אגו הוא דבר טבעי, מנוע חזק שמאפשר לנו להצליח ולהתקדם. אבל לעתים קרובות הוא מפריע. אינני חושב שצריך (או שאפשר) לדכא את האגו או להתעלם ממנו לגמרי. במקום זאת, אפשר לנסות לתת לו פחות מקום. לשים אותו בצד ולבקש ממנו לא להפריע. לא להסתיר את התלמיד.

להמשיך לנסות

במהלך הספר הצגתי טעויות רבות שעשיתי. לעתים קרובות ניסיתי שיטת הוראה חדשה, והיא לא עבדה. ניסיתי לנתב שיחה עם חניך בכיוון מסוים, והוא לא הבין מה אני רוצה מחייו. הצבתי מטרות מסוימות וגיליתי שאינן רלוונטיות. יש טעויות שזיהיתי בזמן אמת, וישנן כאלה שגיליתי רק בדיעבד.

יש משהו מפחיד, מלחיץ, בכל פעם שאני מנסה משהו חדש. בכל פעם מתעורר ספק: אולי הטלתי על התלמידים משימה קשה מדי? אולי אני מזיק להם? אולי הניסיון שלי להגיע אל החניך יהיה מביך? אולי החניך ייפגע מן הניסיון שלי להעביר לו מסר? כמעט תמיד קל ללכת על בטוח. לכאורה לא יקרה דבר אם אלמד חומר פשוט יותר, אם אוותר על שיחה קשה עם תלמיד, אם לא אנסה לנבור בפצעים פתוחים. אלא שכך גם אפספס הזדמנויות.

במיוחד בתחום החינוך, המחיר על טעויות נמוך בהרבה מהתועלת האפשרית. אם חניך הדף אותי שוב ושוב, ואז נפתח פעם אחת ואני הייתי שם בשבילו – התועלת עולה בהרבה על הנזק שבנדנוד. השיעור הנהדר שייזכר עוד זמן רב משמעותי הרבה יותר מן השיעורים שלא בניתי נכון ושהתלמידים השתעממו בהם. התלמיד אולי יילחץ או ייפגע ממה שאומַר לו, אבל לרוב עוד יהיה לי זמן לתקן, ובטווח הרחוק המסר עשוי לשרת אותו ולהועיל לו.

אני מודע לרצון החזק שלי להישאר במקום, לנסות ולחזור על דפוסים מוכרים, לנסות ולשחזר אמירות שהצליחו או שיעורים שעבדו כראוי. לחזור אל המתודות הבטוחות והמוכחות. אבל זה משעמם. וזו בינוניות. מעניין הרבה יותר להסתכן, להתגבר על החשש הראשוני ולנסות משהו אחר. התלמידים כל הזמן משתנים, אני כל הזמן משתנה, ובסופו של דבר כל תלמיד הוא עולם בפני עצמו, עם מאפיינים משלו. אי אפשר להישאר במקום, אי אפשר להתאים את אותו מערך פתרונות לכולם. אז לוקחים סיכון. אפשר גם ליהנות מזה.

חינוך זה אדיר

מדי פעם כשאני מספר לאנשים שאני עוסק בחינוך, הם מתרשמים, מהנהנים ואומרים לי שחינוך והוראה הם שליחות. אני מרגיש קצת לא בנוח עם האמירה הזאת. היא פשוט לא משקפת את מה שאני מרגיש. אני עוסק בחינוך כי אני מאוד נהנה מחינוך. זה מקצוע שמזמן אתגרים נהדרים, ובכל יום מחדש: כשתלמיד מתיישב מולי ומתחיל לדבר איתי, כל התיאוריות מתנפצות. הניסיון נדחק הצידה. נשארים רק הוא ואני, גם אם בכיתה יושבים עוד 40 תלמידים.

זה תמיד מפתיע, תמיד שונה, תמיד מקורי. בכל פעם שאני פוגש תלמיד, לא משנה כמה שיחות כבר קיימנו, אני פוגש אותו בפעם הראשונה.

החינוך מאפשר לי לקחת חלק בחייהם של אחרים, להיות שותף למאבקים, להישגים, לתקוות, לחלומות, לניסיונות, להתפתחות, לכישלונות, לקשיים, לרגעים טובים ולרגעי שפל. אני יכול להיות שם ולחוות את כל אלה, את כל העוצמות הללו, יחד איתם.

ומעל לכול, חינוך הוא מפגש. מפגש ביני לתלמיד. חומר הלימוד מקשר בינינו, המסגרת החינוכית יוצקת תוכן למפגש, אבל בסופו של דבר המפגש הוא בינו וביני. אני נפגש עם האופן שבו הוא חושב, רואה, מפרש, אני נפגש עם השקפת עולמו, עם מה שהוא מרגיש, עם מה שהוא חווה, עם מה שמעסיק אותו. עם הערכים שלו, עם מה שכואב לו ועם מה שחשוב לו. אני נפגש איתו, וכך נפגש גם עם עצמי.

מתוך המפגש הזה אני יכול להשפיע. אני יכול לעזור. אני יכול לגעת. אני יכול להגיע אליו. אני יכול להביא לו תועלת. אני יכול להיות מי שעוזר לו לטפס אל מעבר לקיר. אני יכול לאפשר לו להיות מישהו שהוא עדיין לא, אבל שהוא יכול להיות.

אז למה הפרק הזה נקרא "סיכום ביניים"?

כי יש עוד המון מה ללמוד.